

гради од антике до савременог доба, а као таква је ова карактеристика постала стандардни мотив ауторске књижевности.

М. Детелић

ИЗВОРИ: В. Ст. Караџић, *Српске народне приповијетке*, Беч 1853; *Српске народне приповијетке*. Друго умножено издање, Беч 1870; *Српске народне приповијетке*. Књига петна у којој су различне женске приповијетке, Бг 1898; *Српске народне пословице*, Бг 1965; Д. Лакићевић, *Српске народне бајке*, Бг 1986.

ЛИТЕРАТУРА: И. Божић, „Српско грађанство у средњем веку”, у: *Настава историје у средњој школи* 1, 2, Бг 1951; М. Мацура, „Критеријум за разграничење сеоског и градског становништва”, *Српско-српска ревија*, 1954, 4, 3–4; М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I–II*, Бг 1955–1962; П. Анђелић, „Трговиште, варош и град у средњовековној Босни. Прилог типологији насеља”, *ГЗМ*, 1963, 18; Ст. Новаковић, „Град, трг, варош. К историји речи и предмета који се њима казују”, у: *Из српске историје*, Бг 1966; К. Зите, *Уметничко обликовање градова*, Бг 1967; Ј. Калић, *Београд у средњем веку*, Бг 1967; И. Здравковић, *Средњовековни градови у Србији*, Бг 1970; Д. Ковачевић Којић, „О кнезовима у градским насељима средњовековне Босне”, *Радови ФФС* 1971, 6; „Приштина у средњем веку”, *ИЧ* 1975, 22; Б. Богдановић, *Urbs & Logos: описи из симболије града*, Ниш 1976; Д. Ковачевић Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, Сар. 1978; С. Ђирковић, „Production of Gold, Silver and Copper in the Central Parts of the Balkans”, *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte*, 2, Stuttgart 1979; С. Ђурчић, „Прилог разграничењу сеоских и градских насеља”, *ЗРПМФ*, Н. Сад, 1980, 10; В. Мацура, *Чаршија и градски центар*, Ниш–Краг. 1984; Ј. Калић, „Ниш у средњем веку”, *ИЧ*, 1984, 31; Д. Живковић, „Два романа Јакова Игњатовића: *Вечити младожења* и *Васа Решићкић*”, у: Ј. Игњатовић, *Васа Решићкић – Вечити младожења*, Н. Сад 1987; Ј. Цвијић, *Балканско илуостарво*, Бг 1991; С. Ђирковић, „Урбанизација као тема српске историје”, Ј. Калић, „Словени и византијско урбано наслеђе”, Д. Ковачевић Којић, „Друштвена структура рударских градова”, М. Благојевић, „Град и жупа – међе градског друштва”, Р. Ђук, „Колоније” у српским средњовековним градовима”, Р. Михаљчић, „Град у преломном раздобљу”, А. Веселиновић, „Владарско и комунално у градовима Деспотовине”, у: *Социјална структура српских градских насеља (XII – XVIII век)*, Смед.–Бг 1992; С. Ђирковић, *Работници, војници, духовници: друштва средњовековној Балкани*, Бг 1993; Љ. Максимовић, „Град”, у: С. Ђирковић, Р. Михаљчић (ур.), *Лексикон српској средњег века*, Бг 1999; Л. Мамфорд, *Град у историји: његов историјанак, његово мењање, његови изгледи*, Бг 2001; М. Антоновић, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији*, Бг 2003; Д. Иванић, „Трг/чаршија или нишки Theatrum mundi у прози Стевана Сремца”, *Градина*, 2005, XLI, 8; А. Вулегић, Ј. Мијаиловић, „Град и варош”, у: *Између поседа и балова*, Бг 2005; М. Детелић, М. Илић, *Бели град. Порекло ејске формуле и словенској топонима*, Бг 2006; М. Детелић, *Ејски градови*, Бг 2007; М. Пангић, „Слика града у Матавуљевим београдским причама”, *Глас САНУ*, Одељење језика и књижевности, 2008, CDIX, 24; М. Детелић, „Слика града у наративном контексту народне бајке”, у: *Моћ књижевности. In memoriam Ана Радин*, Бг 2009; Г. Максимовић, „Градови Петра Кочића”, у: *Петар Кочић данас*, зборник радова, Бл 2009; С. Ђурчић, *Насеља Војводине – географска синтеза*, Н. Сад 2010; *Култура градова*, Н. Сад 2010; С. Владушић, *Црњански*,

Мејалолис, Бг 2011; С. Мишић (ред.), *Градови и њихови српској средњег века*, Бг 2010; Д. Ковачевић Којић, *Сребреница у XIV и XV вијеку*, Бг 2011; Г. Максимовић, „Градови Симе Матавуља”, у: *Симо Матавуљ – дело у времену*, зборник радова *Књижевно дело Симе Матавуља*, Бг 2011; „Идентитет града у прози Стевана Сремца” *ЗМСКЈ*, 2012, LX, 1; „Градови, средине и људи у прози Јакова Игњатовића”, *Зенић, маџин за уметности, науку и филозофију*, 2013, VII, 13.

ГРАД СТАЛАЉ, село уз леву обалу Јужне Мораве, око 3 км од њеног састава са Западном Моравом, на месту где се завршава Сталаћа клисура и почиње широка Параћинско-јагодинска котлина. Корито Западне Мораве је на један километар према западу. Северном периферијом села пролазе пут и железничка пруга из долине Западне Мораве према саобраћајницама правца Београд–Ниш. Крушевац је удаљен 15 км, а општинско средиште Ђићевац 5 км. Село је настало као подграђе средњовековне тврђаве изграђене на северним обронцима Мојсињских планина (на 205 м н.в.), које се простире између Јужне и Западне Мораве. Дуго је било административно повезано са суседним Сталаћем са десне обале реке. Током друге половине XX в. владала је депопулација. Године 1953. место је имало 1.191, а 2011. само 693 становника, од којих су 98,4% били Срби. Пољопривредом се бавило 17,5% економски активног становништва, а знатно више радило је у прерађивачкој индустрији (28%). Највећи број активних радио је у другим местима, у околним градовима. Насеље је издужено уз источно подножје Мојсињских планина, а има радијалан облик и распоред улица. Преко Јужне Мораве изграђен је друмско-железнички мост. У селу се налазе четвороразредна основна школа, црква, дом културе и месна канцеларија, а на тврђави летња позорница.

ЛИТЕРАТУРА: *Географска енциклопедија насеља Србије*, IV, Бг 2002. С. Ђ. Стаменковић

ГРАДАЦ, топоним који означава место са остацима утврђења. Са лингвистичког становишта и према топографским одликама сматра се синонимом за топониме Градина и Градиште. Најчешће означава локалитете са остацима античких и рановизантијских утврђења, где постоје трагови зидане архитектуре, знатно ређе средњовековне чије је име заборављено. У појединим случајевима топоним прелази и на ближу околину. Такав случај је са селом Г. и истоименим мањастиром или речичом Г. код Ваљева, крај остатака касноантичког утврђења.

ЛИТЕРАТУРА: С. Ђирковић, Р. Михаљчић (ур.), *Лексикон српској средњег века*, Бг 1999.

М. Поповић

ГРАДАЦ, узвишење у селу Злокућани код Лесковца, на ушћу Јашуњске реке у Јужну Мораву, на којем је почетком XX в., а затим

током ревизионих ископавања средином истог века, истраживано вишеслојно праисторијско насеље. У културном слоју дебљине 0,5–1,2 м најстарији хоризонти садрже остатке каснонеолитског, утврђеног насеља винчанске културе, с одбрамбеним ровом, надземним стамбеним објектима и разноврсним и богатим покретним налазима (керамичко посуђе, антропоморфне и зооморфне фигурине, оруђе од камена, кости и рога). На основу специфичних одлика неких типова керамичких посуда и антропоморфних фигурина, као и њихове орнаментике, издвојена је и дефинисана градачка фаза винчанске културе (Винча Б2-Ц) којој на епонимном налазишту одговарају слојеви на дубини између 6,5 и 6 м. Млађи културни хоризонт садржао је остатке неолитског насеља, са надземним објектима и покретним налазима типичним за културни комплекс Бубањ–Салкуца–Криводол. Узвишење је било насељавано и у каснијим периодима, о чему сведоче керамички и метални налази из бронзаног и касног гвозденог доба у млађим слојевима локалитета.

ЛИТЕРАТУРА: М. М. Васић, „Градац, преисторијско налазиште латенског доба”, *Глас СКА*, 1911, 86; Б. Сталио, *Злокућани – Градац, каталоги керамике* 1, Бг 1955; *Градац, праисторијско насеље*, Бг 1972.

Ду. Николић

ГРАДАЦ, средњовековни манастир, северно од града Рашке. Главна црква посвећена је Богородици, а у склопу манастира налази се мања црква Св. Николе, смештена непосредно уз манастирску зидине, као и коначи, трпезарија и друге зграде неопходне за живот монаха. Богородичину цркву подигла је и осликала, вероватно после 1276, српска краљица Јелена, супруга краља Уроша I. Иако приказан на ктиторској композицији како заједно са краљицом Јеленом придржава модел градачке цркве, нема поузданих података о томе да ли је и у којој мери и краљ Урош I учествовао у зидању храма.

Богородичина црква има основу својствену рашким храмовима развијеног склопа. Реч је о једнобродној грађевини с троделним олтарским простором, наосом, пространим трансептом и припратом са параклисима на западној страни. Над средњим травејем изграђена је купола на тамбуру, споља и изнутра осмостраном. Градачка црква сазидана је од тесаника сиге неједнаке величине. Низови слепих аркадица с луковима преломљеним у темени под кровним венцима украшавају главни брод, куполу, певнице и калкане. Оквири портала и прозора, осим оних на тамбуру куполе, изведени су од белог мермера. Раскошније и богатије од осталих обрађени су главни, западни портал и дводелни прозори на западној фасади и олтарској апсиди.

Главни портал на улазу у цркву има степенасто усечене стране са четири стубића са капителима, од којих спољашњи, са коврџастим пупољцима, представљају најбоља клесарска остварења у Г. У лунети овог портала насликана је представа Благовести, празника којем је црква посвећена. Особеност архитектуре Богородичине цркве у Г., а истовремено и готичко обележје њених фасада, представљају четири контрафора, два на средњој апсиди са обе стране олтарске бифоре и два на завршетку источног травеја.

Живопис у цркви умногоме је оштећен. У калоти куполе некада се налазила представа Христа Пантократора, а међу прозорима тамбура биле су представе шеснаест пророка. У пандантифима су насликани ликови јеванђелиста. У конхи главне олтарске апсиде приказане су уобичајене представе *Причешића айосџола* и *Лийурџијске службе архијереја*. Живопис у бочним деловима олтарског простора само је делимично сачуван, али је специфичан по томе што је у ниши проскомидије насликано попрсје Богородице окренуто према представи мртвог Христа у ниши ђако-никона. На зидовима наоса приказане су сцене из циклуса Великих празника, од којих су данас сачуване представе Рођења Христовог и Успења Богородице смештене једна наспрам друге, на јужном и северном зиду поткуполног простора, затим Силазак Светог Духа на западном зиду поткуполног простора, потом Васкрсење Лазарево на северном зиду западног травеја, као и Улазак у Јерусалим и Распеће на западном зиду западног травеја. Судаћи по распореду, сматра се да је у сликаном програму ове цркве, уз извесна одступања, поновљен студенички распоред сцена празничног циклуса. Приказивање Христовог рођења и Успења Богородице као пандана и истицање Распећа на западном зиду, иначе често у сликарству византијских цркава, у српском средњовековном живопису представља неуобичајено решење које је након Студенице примењено једино још у градачкој цркви. У најнижој зони наоса приказани су свети из различитих светачких категорија (Св. Никола, Ђорђе, Прокопије, Кузман, Дамјан, Антоније Велики, Богородица са Христом, Св. Јован Каливит, Алексije Божји човек), као и српски историјски портрети и композиције. Ктиторска композиција смештена је на уобичајено место, тј. на јужни зид западног травеја, непосредно изнад саркофага. Христу на престолу Богородица приводи Немањиће држећи за руку Св. Симеона Немању. Он је представљен у улози предводника својих потомака како држи за руку краља Уроша I, који заједно са краљицом Јеленом придржава модел градачке цркве. Део те композиције чине и три веома оштећена портрета, насликана



Градац, детаљ фреске *Бекџиво у Еџијаш*

на странама јужног пиластра. Изнад ктиторске композиције, несумњиво по жељи краљице Јелене, а у улози заштитника ктитора, приказан је Св. Трифун. Приказивање овог малоазијског мученика на том месту, као и представљање двојице најзначајнијих апостола Петра и Павла у склопу декорације прозорског отвора јужног зида поткуполног простора, било је дотада непознато у српском средњовековном сликарству. Живопис градачке приправе подељен је у три зоне. У горњој зони зидова видљиви су остаци представа Васељенских сабора, док је у средњој зони, први пут у српском

сликарству, илустрован опширан циклус Богородице – заштитнице храма. У најнижој зони јужног зида приказана је композиција *Четирдесет севастијских мученика*. У истој зони, али на западном и северном зиду насликане су појединачне фигуре мученика и монаха-песника, а на источном зиду у лунети портала Богородица са Христом, док су под великим слепим аркадама, лево и десно од портала, сачувани фрагменти фресака, недовољни за поуздану идентификацију некада, несумњиво, репрезентативно приказаних фигура. Градачке фреске су дела двојице живописца и одликује их



Градац, црква Благовештења Пресвете Богородице

веома висока уметничка вредност. Оставрења првог уметника су, у појединим елементима, блиска сопоћанским фрескама. На представама које је извео други сликар приметни су извесни елементи карактеристични за сликарство ренесансе Палеолога. Спајајући традицију и нова, прогресивна решења, сликарство Богородичине цркве важно је за проучавање промена које су обележиле византијско сликарство у последњој четвртини XIII в. Сликарство мале цркве Св. Николе готово у потпуности је уништено. Судаћи по преосталим фрагментима, оно је настало вероватно у XIV в.

После Косовске битке 1389. и продора Турака манастир Г. је у приличној мери страдао. Орунулу Богородичину цркву без крова игуман Стефан, јеромонах и старац Пајсије покрили су оловом 1589. Манастир је опустео током XVIII в. и постепено пропадао услед оштећења кровног покривача. Године 1910. над сачуваним деловима црквене грађевине подигнута је привремена кровна конструкција од дрвета, а стручњаци Завода за заштиту споменика културе, предвођени Ђурђем Бошковићем и Слободаном Ненадовићем, током 1948. и 1949. извели су обимне конзерваторске радове на споменику. У међувремену, заштитна кровна конструкција над црквом је пропала, па су археолог Александра Јуришић и архитекта Оливера Марковић током 1962. предводиле обимна, систематска археолошка ископавања. Идејни архитектонски пројекат за потпуну обнову цркве усвојен је 1963, а радови на санацији трајали су све до 1975. У том периоду обновљени су сводови, тамбур, купола, аркадни фризови, прозори и зидови, а као разделница између аутентичних и обновљених делова грађевине уметнута је узана трака оловног лима. После тога, 1990, обновљен је и манастирски конак, а у њему данас живи сестринство које води бригу о манастиру.

Д. Павловић

У манастирском комплексу има још неколико олтара. Јужна капела посвећена је Св. Симеону, као у Студеничкој припрати и Сопоћанима. Живопис приказује живот Св. Симеона од одласка у Свету Гору до преноса његових моштију у Студеницу. Северна капела посвећена је Св. првомученику Стефану. Једнобродна црква Св. Николе, без куполе и са правоугаоним олтаром окренутим југоистоку, на стени у југоисточном делу порте, изграђена је пре главног храма да би се у њему вршило богослужење док трају радови. Вероватно је била намењена мајсторима и радницима римокатоличке исповести будући да по својој спољашности припада типу католичке проповедничке цркве. Живописана је у XIV в., а очуван је анђеоло у олтару. У обнови 1876. црквица је покривена ћерамидом, унутрашњост је окречена, а на

североисточној страни пробијена су врата. Од средњовековне трпезарије западно од храма остали су само делови зидова. У манастиру ради иконописачка радионица коју воде монахиње.

Р. Милошевић

ИЗВОР: Љ. Стојановић, *Сџари српски зайиси и најџиси*, II, Бг 1903.

ЛИТЕРАТУРА: Ђ. Бошковић, С. Ненадовић, *Градац*, Бг 1950; В. Ј. Ђурић, *Византијске фреске у Јујославији*, Бг 1974; А. Јуришић, *Градац*, Бг 1989; О. Кандић, *Градац: историја и архитектуре манастира*, Бг 2005; Д. Павловић, „Зидно сликарство градачког католика: попис фресака и запажања о појединим програмским особеностима”, *Зограф*, 2012, 36.

ГРАДАЦ, часопис за културу, уметност и друштвена питања, који од 1963. излази у Чачку. Издавачи су били Културно-просветна заједница општине Чачак (1963–1970); Издавачки центар Заједнице књижевних клубова и театра поезије (1974–1993); а од 1994. Дом културе и Уметничко друштво *Градац* из Чачка. Часопис није излазио 1965. и 1970–1973, а континуирана нумерација тече од броја 1 из 1974, с тенденцијом да се прекине континуитет с претходним серијама. У првом периоду, до 1988, сменило се више уредника (Д. Обућина, Н. Деспотовић, А. Секулић, Т. Ђурђић, М. Милошевић); од 1989. главни уредник је Бранко Кукић. Дизајн М. Грозданић, од бр. 17–18. Излазио тромесечно, од 1974. двомесечно, касније нередовно, често у двоброју, у више бројева, или с једном свеском годишње. У почетку спорадични, касније тематски бројеви постају редовни; уређују их најчешће гостујући уредници, с модерним, авангардним, стручно обрађеним, углавном књижевним, ликовним, религијским темама и темама културе уопште, по чему часопис постаје препознатљив и утицајан: Борхес, Бергман, Медиа, Љуба Поповић, Двојник, Апокалипса, Магија, Мебијус, Парацелзус, Киш, Тајна друштва, Смрт, Вртови, Чудовишта и врагови, Савремена светска прича, Речник имагинарних места, Кумрански рукописи, Мистика, Селин, Попа, Бекет, Хармс, Шулиц, Албахари, Тесла, Млада Босна, Андрија Марковић, Дендизам и др. Најзаступљенији су аутори (осим оних у тематима) Ј. Аћин, С. Басара, М. Главуртић, Д. Киш, Д. Калајић, Б. Кукић, М. Пајић, Б. В. Радичевић, Р. Станић, Р. Николић.

ЛИТЕРАТУРА: М. Јовашевић, М. Орбовић, *Градац: библиографија 1–151: 1974–2004*, Чачак 2005; М. Матовић, „Чачанска, а светска прича”, *Глас библиотеке*, 2005, 12; О. Недељковић, „Примери знања и ентузијазма”, *Панчевачко читалиште*, 2006, 5, 8; Б. Кукић, „Нема разлога за оптимизам”, *Време*, 2014, 1201.

Д. Вукићевић

ГРАДАЦ – ЈЕРИНИНА ПЕЋИНА, пећина на десној обали Лепенице, у близини Крагујевца, прво је систематски ископано палеолитско налазиште у Србији.

Истраживања су обављена 1951. и 1952. под руководством Бранка Гавеле. Реч је о остатку веће пећине која је сведена на размере поткапине. У поткапини је констатовано више стратиграфских слојева. У слојевима 6 и 5 констатовани су трагови ватришта и средњопалеолитски артефакти од кремена и кварцита. У слоју 3 нађене су горњопалеолитске коштане алатке, а у слоју 1 неолитска керамика. У пећини је откривена и типична плеистоценска фауна.

ЛИТЕРАТУРА: Ј. Марковић Марјановић, „Прилог познавању пећина и окапина Србије као станишта палеолитског човека”, *Цвијинев зборник*, Н. Сад 1968; Ђ. Баслер, „Налазишта палеолитског и мезолитског доба у Србији”, у: А. Бенац (ур.), *Праисторија југославенских земаља*, I, Сар. 1979; Б. Гавела, *Палеолиит Србије*, Аранђеловац–Бг 1988.

Д. Михаиловић

ГРАДАЦ КОД ХАЦИЋА, средњовековно утврђење на месту мање касноантичке утврде, у истоименом селу, око 25 км југозападно од Сарајева. Комплекс утврђења, површине око 6 ха, прилагоден је конфигурацији терена. Обухватао је две целине, раздвојене седластим усеком, које је повезивао само један бедем. Северним, пространијим делом утврђења доминира масивна кружна кула, на врху заравњеног стеновитог гребена. Други мањи део утврђења, који обухвата суседни стеновити вис, био је ојачан само једном правоугаоном кулом. У историјским изворима нису сачувани подаци о утврђењу, али се у Г. 1355. и 1378. помиње краљевски трг са царином. Према археолошким налазима изградња фортификација се датује у крај XIV в. уз касније доградње током прве половине XV в. У том раздобљу Г. је представљао значајно стратешко упориште крај пута који је повезивао Средњу Босну са долином Неретве. Порушен је после турског освајања Босне 1463. У непосредној близини, западно од утврђења, налазе се остаци једнобродне цркве са споља правоугаоном а изнутра полукружном апсидом која је датована у раздобље од краја XI до првих деценија XIII в. Уз цркву и даље према западу током XIV и прве половине XV в. образовала се некропола на којој је очувано преко 60 стећака.

ЛИТЕРАТУРА: Ђ. Мазалић, „Градац код Хаџића”, *ГЗМС*, 1942, 54; Л. Фекежа, „Археолошка истраживања средњовековног града и цркве у селу Градац код Хаџића”, *ГЗМБХ*, 1989, 42–43.

М. Поповић

ГРАДАЦ МОРАВСКИ → БОГОРОДИЦА ГРАДАЧКА

ГРАДАЦ НА БУСУРУ, римско археолошко налазиште у долини Млаве које се налази око 5 км јужно од Петровца, у атару села Велико Лаоле, на ушћу речице Бусур у Млаву. Ово римско утврђење идентификовано